

О. М. Архипов, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ *МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН* ТА *ЗЛОЧИН МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ*

Розглянуто проблему співвідношення понять *міжнародний злочин* та *злочин міжнародного характеру* у зв'язку із прийняттям 5 квітня 2001 року Кримінального Кодексу України, який передбачає відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний злочин, злочин міжнародного характеру, ознаки злочину, протиправність.

У сучасній доктрині міжнародного права злочинні діяння традиційно поділяють на два види. Перший вид — це *міжнародні злочини*, другий вид об'єднує так звані *злочини міжнародного характеру*. В проекті статей про відповідальність держав міжнародний злочин визначено як такий, що порушує настільки важливі міжнародні обов'язки, що розглядається як злочин міжнародним суспільством в цілому [1, 221]. В свою чергу, категорія злочинів міжнародного характеру об'єднує “ті правопорушення індивідів, які вчиняються поза зв'язком з тією чи іншою державною політикою, але посягають не тільки на національний, але й на міжнародний правопорядок, створюючи суспільну небезпеку для двох, декількох або всіх держав...” [2, 188].

Таким чином, доктриною передбачалося, що *міжнародні злочини вчиняються державами*, тоді як *злочини міжнародного характеру вчиняються індивідами*. Але після подій Другої світової війни Нюрнберзький воєнний трибунал указав, що “злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можуть бути дотримані встановлення міжнародного права” [3, 992]. У зв'язку з цим було визнано, що суб'єктом міжнародного злочину, з одного боку є держава, а з іншого — фізична особа, дії якої приписуються державі.

Визнання фізичної особи суб'єктом міжнародного злочину сприяло підготовці в 1953 році Комісією з міжнародного права ООН, Проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. Однак цей проект не був ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН, і тому в 1997 році Комісія підготувала новий проект Кодексу. Відповідно до цього Проекту, злочини проти миру та безпеки людства тягнуть за собою особисту відповідальність індивіда [12, 71]. У зв'язку з цим тепер доктрина міжнародного права визнає, що суб'єктами міжнародних злочинів, з одного боку, виступають фізичні особи, дії яких при відповідних умовах приписуються державі, а з іншого боку, суб'єктом міжнародних злочинів визнається держава. В той же час, суб'єктами злочинів міжнародного характеру визнаються виключно фізичні особи.

Аналіз визначень міжнародних злочинів, що існують в доктрині міжнародного права показує, що в принципі існує *єдине визначення міжнародного злочину*, незалежно від того, виступає суб'єктом злочину держава чи фізична особа. В доктрині існує доволі великий перелік визначень міжнародного злочину.

П. М. Курис визначає міжнародні злочини як “особливо небезпечні міжна-

родні правопорушення, що посягають на основні загальновизнані принципи міжнародного права і цим зачіпають законні інтереси всіх держав, які мають право самі або через міжнародні організації застосовувати проти порушника санкції, встановлені міжнародним правом” [4, 136]. Якщо порівнювати з злочинами міжнародного характеру, то треба відмітити, що вони також можуть посягати на основні загальновизнані принципи міжнародного права і в той же час у чомусь зачіпають законні інтереси держав. Прикладом можуть бути трагічні події 11 вересня минулого року, що відбулися в США, у зв’язку з чим США вимушені були застосувати заходи самозахисту.

В. П. Панов пише, що міжнародні злочини — це “особливо небезпечні для людської цивілізації порушення принципів та норм міжнародного права, які мають основоположне значення для забезпечення миру, захисту особи та життєвоважливих інтересів міжнародного суспільства в цілому”, причому робиться важливе уточнення, що “найбільшу небезпеку становлять діяння посадових осіб, які реалізують на практиці злочинну політику держав і які персоніфікують міжнародні злочини держави” [5, 53]. В той же час, наведене визначення міжнародного злочину за своїм змістом, в принципі, збігається з наведеним вище, і тому охоплюється наведеними вище зауваженнями.

Н. О. Бондаренко і В. І. Терент’єв застосовують формальний підхід і пишуть, що “міжнародні злочини характеризують визначеннями міжнародно-правових актів, трансформованими до внутрідержавного законодавства” [6, 24]. В даному випадку, правда, ця формальна ознака не відрізняє міжнародні злочини від злочинів міжнародного характеру, оскільки останні також характеризуються міжнародно-правовими актами.

Наведені приклади визначень міжнародних злочинів свідчать про те, що фактично стирається різниця між міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру щодо суб’єкта вчинення злочину. З цього приводу М. О. Ушаков відмічає, що взаємозв’язок міжнародної відповідальності держави та кримінальної відповідальності індивіда, яка витікає з відповідальності держави, не абсолютний та взагалі може не існувати, і для позначення подібного роду діянь індивідів більш точним буде термін *кримінальні злочини міжнародного характеру*, оскільки терміном *міжнародні злочини* в міжнародному праві зазначають діяння держав [10, 29–31]. Певні сумніви викликає термін кримінальні злочини, оскільки виникає тавтологія, тому що некримінальних злочинів не існує, тоді як злочин і є кримінальним діянням. Також сумнівним є висновок про витікання кримінальної відповідальності індивіда з відповідальності держави, тому що саме злочинні діяння індивіда приписуються державі, а в данному випадку можна говорити про певний зв’язок між цими видами відповідальностей. Якщо ж розрізнити, як пропонує автор, кримінальні злочини міжнародного характеру, які вчиняються індивідами і міжнародні злочини, які вчиняються державами, все одно залишається категорія злочинів, що вчиняються індивідами але, як вказують деякі автори, поза зв’язком з політикою держави та певною мірою зачіпають інтереси інших держав [7, 149].

У свою чергу, в доктрині міжнародного права існують такі визначення *злочинів міжнародного характеру*.

М. О. Баймуратов під злочином міжнародного характеру розуміє “діяння фізичної особи, що посягає на права та інтереси двох або декількох держав, міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб” [7, 149]. У випадку вчинення міжнародного злочину суб’єктом також визнається фізична особа, яка посягає на права та інтереси держав.

І. І. Карпець визначає такі злочини як “діяння, передбачені міжнародними угодами (конвенціями), які не відносяться до злочинів проти людства але які посягають на нормальні відносини між державами, спричиняють шкоду мирному співробітництву в різних сферах відносин (економічних, соціально-культурних, майнових і т. п.), а

також організаціям та громадянам, караються або відповідно з нормами, встановленими в міжнародних угодах (конвенціях), ратифікованих у встановленому порядку або відповідно до норм національного кримінального законодавства згідно з цими угодами” [9, 171]. Вказівка автора на те, що до злочинів міжнародного характеру відносяться діяння, які не є злочинами проти людства, фактично не несе в собі змістовного навантаження. Інші ознаки також не стосуються виключно злочинів міжнародного характеру, а характеризують також і міжнародні злочини.

В. О. Василенко визначає такі злочини як “квазіміжнародні делікти, які представляють собою діяння фізичної особи, що протирічать приписам міжнародних угод або звичаїв, так само як і сформульованим на їх засаді нормам внутрідержавного (національного) права [9, 171].

Порівняння ознак, притаманних міжнародним злочинам і злочинам міжнародного характеру, дозволяє виявити правову природу цих злочинів.

Н. О. Бондаренко і В. І. Терент'єв вказують на такі ознаки міжнародних злочинів — порушень інтересів міжнародного співробітництва. Такі злочини пов'язані з міжнародними відносинами та визначаються міжнародними актами спеціального призначення, які називають конкретні види злочинів та конкретне покарання за них. Справи про ці злочини розглядаються міжнародним судом або спеціальним створеним міжнародним трибуналом. Важливою ознакою цих злочинів є визнання їх ООН [6, 24-25]. В той же час, злочини міжнародного характеру, по-перше, створюють загрозу міжнародним державним інтересам. По-друге, боротьба з цими злочинами здійснюється за внутрідержавним законодавством конкретної держави. По-третє, відповідальність за їх вчинення несуть фізичні особи. Четверте, юрисдикція здійснюється органами правосуддя конкретної держави. П'яте, держава не несе відповідальності за вчинення її громадянами таких злочинів [6, 25].

Характеристика ознак цих злочинів деякою мірою була наведена вище, проте аналіз наведених ознак цих двох видів злочинів показує, що ознаки одного виду можуть характеризувати інший вид злочинів. Так, визначеність міжнародних злочинів міжнародними актами спеціального призначення та пов'язаність їх з міждержавними відносинами може бути притаманна також і злочинам міжнародного характеру. Якщо в Уставах Токійського та Нюрнберзького Воєнних Трибуналів міжнародні злочини розподіляються на злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності і закріплюються склади цих злочинів [11, 764-765], то, наприклад, боротьба з таким явищем як тероризм також здійснюється на засаді відповідних міжнародних актів: Конвенція про злочини та деякі інші акти, що вчиняються на борту повітряних суден, 1963 р., Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, 1980 р., Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 р., Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників, 1979 р. і т. ін.

Далі. Така ознака злочинів міжнародного характеру як здійснення боротьби з ними за внутрідержавним законодавством конкретної держави також не є виключною ознакою цих злочинів. Доказом цього може служити включення в новий Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року XX розділу, що об'єднує як міжнародні злочини, так і злочини міжнародного характеру.

Ще один перелік ознак цих видів злочинів пропонує М. О. Баймуратов. На його думку, міжнародні злочини вчиняються державами, посадовими особами держав, які використовують механізм держави в злочинних цілях, а також рядовими виконавцями. Вчиняються в безпосередньому зв'язку з державою. Посягають на міжнародний мир та безпеку, погрожують засадам міжнародного правопорядку. Відповідальність несе держава, як суб'єкт міжнародного права, так і виконавець несе кримінальну відповідальність, що настає в межах міжнародної, а в деяких випадках внутрідержавної(національної) юрисдикції [7, 149]. В той же час, злочини міжнародного характеру, на думку автора, зачіпають інтереси двох або декількох

держав, юридичних осіб та громадян, вчиняються окремими фізичними особами поза політикою держави. Персональна відповідальність правопорушників реалізується в рамках національної юрисдикції [7, 149]. Перш за все, звертає увагу на себе певна невідповідність між тим, що суб'єктом міжнародного злочину визнається держава, і в той же час посадові особи вчиняють такий злочин, використовуючи механізм держави, тобто в одному випадку держава виступає самостійним суб'єктом, а в іншому тільки як механізм. Ознака, що міжнародні злочини посягають на міжнародний мир і безпеку людства в деякій мірі пов'язана з тим, що злочини міжнародного характеру зачіпають інтереси двох або декількох держав, не кажучи вже про те, що міжнародні злочини глибше, ніж злочини міжнародного характеру, зачіпають інтереси юридичних і фізичних осіб.

Подібна складність визначення характерних ознак цих двох видів злочинів сприяла виникненню тенденції до об'єднання цих видів в єдину групу. Так, І. І. Лукашук і А. В. Наумов *об'єднали ці два види злочинів в єдину категорію міжнародних злочинів*, розділивши їх в групі на злочини за загальним міжнародним правом, до яких, зокрема відносяться злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності, та конвенційні злочини, склад яких встановлюється відповідними міжнародними конвенціями. Разом з тим, автори вказують, що між злочинами за міжнародним правом і конвенційними злочинами немає непрохідної стіни, оскільки йде процес визнання державами конвенційних злочинів злочинами за міжнародним правом [12, 68-70]. Треба погодитись з авторами, що поділ на злочини за загальним міжнародним правом і конвенційні злочини носить досить умовний характер, оскільки поняття та склад будь-якого діяння, яке міжнародним правом визнається злочинним, закріплюється у відповідній угоді. З іншого боку, протиправність цих діянь встановлюється також внутрідержавним (національним) законодавством. У зв'язку з цим протиправність як міжнародних злочинів, так і злочинів міжнародного характеру з одного боку носить міжнародний характер, а з іншого — національний, тому навіть за цією ознакою види цих злочинів не відрізняються.

Можна також відмітити, що як у випадку вчинення злочину міжнародного характеру, так і у випадку вчинення міжнародного злочину суб'єктом виступає фізична особа, оскільки «вже давно було визнано, що міжнародне право покладає борг і обов'язки на окремих осіб також, як і на держави» [3, 992]. Крім того, свідомством єдиної правової природи міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру служить здатність їх об'єднання в новому проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства в єдину категорію. Зокрема, до складу міжнародних злочинів увійшли такі злочинні діяння (які в доктрині традиційно відносяться до різних видів злочинів) як агресія, геноцид, систематичне порушення прав людини, найманство, міжнародний тероризм, незаконний обіг наркотичних засобів, умисна і серйозна шкода навколишньому середовищу [13, 294]. Об'єднання цих двох видів злочинів в єдину групу, в той же час, не заперечує їхньої класифікації за ступенем суспільної небезпеки.

Підбиваючи підсумки, можна відмітити, що незважаючи на те, що в доктрині міжнародного права існує традиція розподіл злочинів на міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру, *намітилася тенденція до об'єднання цих злочинів в єдину групу*. Формування окремої галузі міжнародного права в міжнародне кримінальне право та відсутність об'єктивних специфічних ознак цих видів злочинів сприяє такому об'єднанню. Крім того, для посилення ефективності боротьби з цими злочинними виявами навіть ще на стадії їх зародження, а також на виконання міжнародних обов'язків, держави вводять до національного кримінального законодавства відповідні правові норми. З іншого боку, злочини міжнародного характеру набувають такого розміру і характеру, що за своїми злочинними наслідками дорівнюють міжнародним злочинам. У зв'язку з цим проблема *міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру* потребує подальшого дос-

коноалого і глибокого вивчення, оскільки має велике значення в боротьбі з міжнародною злочинністю і в забезпеченні миру та безпеки людства.

Література

1. Курс международного права в 7 т. — М., 1990. — Т. 3. — 270с.
2. Курс международного права в 7 т. — М., 1992. — Т. 6. — 312с.
3. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. — Т. 2. — М., 1955. — 1156с.
4. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. — Вильнюс., 1973. — 280с.
5. Панов В. П. Международное уголовное право: Учебное пособие. — М., 1997. — 320с.
6. Бондаренко Н. А., Терентьев В. И. Международное уголовное право. — Одесса., 2000. — 46с.
7. Баймуратов М. А. Международное право. — Харьков., 2000. — 736с.
8. Карпец И. И. Преступления международного характера. — М., 1979. — 264с.
9. Василенко В. А. Ответственность государств за международные правонарушения. — К., 1976. — 268с.
10. Ушаков Н. А. Основания международной ответственности государств. — М., 1983. — 184с.
11. Действующее международное право в 3 т. — М., 1997. — Т. 3. — 832с.
12. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право: Учебник. — М., 1999. — 287с.
13. Международное право: Учебник. — М., 2000. — 720с.

А. М. Архипов

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ И ПРЕСТУПЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ХАРАКТЕРА

РЕЗЮМЕ

В современной доктрине международного права преступления традиционно разделяются на *международные преступления* и *преступления международного характера*. В то же время, в связи с формированием самостоятельной отрасли международного права — международного уголовного права, а также из-за отсутствия объективных отличительных признаков, по которым возможно было бы разделение на данные виды преступлений, а также с возрастающим объемом преступлений международного характера, которые фактически уравнивают их с международными преступлениями, возникла тенденция к объединению в научной литературе данных видов преступлений в единую группу международных преступлений.

Ключевые слова: международные преступления, преступления международного характера, признаки преступлений, противоправность.